

4. *Пістун М.Д.* Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.
5. *Промышленный комплекс Киевского Приднепровья (экономико-географическое исследование)* / М.М. Паламарчук, И.А. Горленко, Л.Г. Руденко и др. – К.: Наук. думка, 1988. – 252 с.
6. *Паламарчук М.М., Горленко И.О., Яснюк Т.Е.* Минеральные ресурсы и формирование промышленных территориальных комплексов: Монография. – К.: Наук. думка, 1978. – 219 с.
7. *Шаблій О.І.* Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
8. *Регіональна економіка. Словник-довідник* / О.Д. Богорад, О.М. Невелєв, В.М. Падалка та ін. – К.: НДІСПМ, 2004. – 346 с.
9. *Porter M.* The Competitive Advantage of Nations. – London: Macmillan, 1990. – 325 p.

Т.Є. Яснюк

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

Територіальна організація паливно-енергетичного комплексу визначається характером взаємодії умов території (природних, соціально-економічних) та властивостей самого комплексу і має суттєвий, а іноді вирішальний вплив на розвиток соціально-економічного базису території. Основою територіальної організації паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) є інтенсивний розвиток процесів комплексоутворення [4], кооперування та комбінування виробництв, що зумовлено комплексоформуючими якостями паливних корисних копалин і відповідних галузей, взаємозалежністю енергоресурсів, гнучкістю їх транспортування та можливістю збалансованого розподілу і забезпечення паливо- та енергоспоживання в усіх ланках господарства. Формування ТО ПЕК підпорядковано двом основним чинникам – природно-ресурсному потенціалу та соціально-економічним умовам території. Вони визначають структуру комплексу, функціональну спрямованість його та всіх складових ланок.

Територіальна організація ПЕК є явищем динамічним, яке змінюється у просторі й часі. Дослідження її форм та їх сукупностей безпосередньо пов'язано із територіальною організацією всього господарства, складовою частиною якого вона є.

Особливості сучасної територіальної організації ПЕК проявляються у формуванні складних виробничо-територіальних форм різного таксономічного рангу і характеризуються прив'язаністю їх до родовищ паливно-енергетичних ресурсів, складною морфологією та розгалуженими зв'язками, високим рівнем територіальної і виробничої концентрації, співвідношенням функціонування комплексних та інтегральних форм

виробництв (систем виробництв), формуванням моноспеціалізованих та поліспеціалізованих елементів, що значною мірою пов'язано з їх рангом, складністю структури.

Дослідження та аналіз елементів ТО ПЕК України за характером протікання в них процесів комплексо- та системоформування, особливостями будови, рівнем територіальної насиченості виробництв, активністю впливу соціально-економічних та природних факторів на динамічність трансформації ТО ПЕК обумовило групування їх у чотири ранги.

Першу групу утворюють складні елементи, що мають розгалужену та розвинену галузеву структуру, об'єднують насамперед виробництва паливної та енергетичної ланок, характеризуються високим рівнем комбінування, кооперування та концентрації не тільки виробництв, що є в основі спеціалізації ПЕК (вугільних, збагачувальних, енергетичних), але й підприємств інших галузевих спеціалізацій, пов'язаних з ним виробничо-технологічними та виробничо-територіальними зв'язками (машинобудування, будівництва, транспорту). Елементи першої групи є сукупністю міжгалузевих утворень (комплексів та систем виробництв) різної спеціалізації, яка визначається видом паливного ресурсу або джерелом виробництва електроенергії. Вони є основою формування промислових районів. У структурі цих елементів функціонують потужні спеціалізовані промислові райони паливної орієнтації (вугільної, нафтогазові) та моноспеціалізовані енергопромислові інтеграції, що є засобом та результатом розвитку промислових районів. Поряд із високим рівнем концентрації галузей паливної промисловості першу групу складають потужні за рівнем територіальної та виробничої концентрації та локалізації енергетичні системи, які створюють енергетичний каркас території, зорієнтовані на забезпечення електро- та теплоенергією всієї сукупності суб'єктів господарської діяльності, а мережі енергопостачання виконують системоформуючу роль.

Внаслідок активної і динамічної комплексоформуючої діяльності сукупності елементів, що складають першу групу, в Україні сформувалась низка потужних елементів ТО у системі виробництв ПЕК. До них відносяться промислові райони Донбасу, Передкарпаття (паливної орієнтації), провідні електроенергетичні інтеграції (включно із енергогенеруючими та передавальними підприємствами енергетики) Донбасу, Придніпров'я, Харкова, Києва, Львова тощо.

Друга група представлена елементами, в яких інтенсивність протікання процесів комплексоутворення значно нижча, а масштаби – менші. Отже, ранг елементів ТО, рівень їх сформованості, роль і участь у розвитку соціально-економічного базису території – значно менш вагома. Обмежені можливості через відсутність належної мінерально-сировинної бази або відповідного соціально-економічного замовлення спричиняють формування таких форм ТО, які представлені переважно агломераціями та вузлами (Львівсько-Волинський, Прилуцький та ін.).

Третя група створюється елементами локального рівня, в яких процеси комплексоутворення і системоформування слабозвинені через невисокий рівень концентрації і невеликі масштаби видобутку і переробки паливно-енергетичних ресурсів, розосереджену систему енерговиробництва, досить вузьку спеціалізацію, незначний вплив на розвиток господарства прилеглих територій. Функціонування таких елементів ТО найчастіше підпорядковується вимогам і реаліям сучасності.

Елементи четвертого рангу переважно наділені інтегруючими властивостями, об'єднують невелику кількість підприємств з видобутку паливно-енергетичних ресурсів або виробництва тепло- та електроенергії. Вони можуть функціонувати у складі потужних осередків промисловості або відособлено, не входячи до іншої групи елементів ТО. До таких відособлених елементів ТО ПЕК відносяться кущові форми зосередження нафтогазоносних промислів у Східно-Українській провінції, газових – у нових регіонах Південно-Української провінції (Крим), осередки торфовидобутку і торфопереробки (Ірдинь, Замглай). На тлі загального каркасу [3] потужних елементів ТО ПЕК вони заповнюють простір, забезпечуючи цілісність соціально-економічного базису території.

Слід зазначити, що ранг елемента визначає масштаб концентрації виробництва, розвитку та інтенсивності (активності) протікання процесів комплексоутворення, тому певному рангу елементів ТО відповідає певний їх масштаб: перший ранг складають крупні за розмірами елементи, другий – середні, третій – невеликі та четвертий – малі (або дрібні).

Формування чотирьох рангів ТО ПЕК має тісний взаємозв'язок із його структурою, морфологією та мінерально-сировинною базою. В структурі ПЕК чітко вирізняються дві ланки – паливна та енергетична, характер впливу яких на ТО виробництв має суттєві відмінності. Особливості залягання, промислового освоєння, використання, а також наявність всього спектра паливно-енергетичних ресурсів забезпечує їх провідну роль у розвитку ТО промислового комплексу всієї країни, оскільки основними факторами, що мають сукупний організаційний вплив на формування виробничого середовища території, є системоформуючі, районоутворюючі, агломераційні якості паливно-енергетичних ресурсів та їх безпосередній вплив на відповідні процеси в межах країни та локальних територій. Нерівномірне розміщення природно-ресурсного потенціалу відбивається на розміщенні елементів ТО. Особливо це стосується паливної ланки, залежність якої від розміщення запасів паливно-енергетичних джерел значно більша ніж електроенергетичної ланки (виняток становить гідроенергетика). Мінерально-сировинний фактор визначає переважання складних і потужних елементів ТО першого рангу у східних регіонах країни (Донбас, Придніпров'я), що визначається зосередженням тут найбільших баз паливно-енергетичних ресурсів, їх басейновими формами залягання, найвищим рівнем індустріального розвитку в цілому, що загалом спричиняє прояв районоутворюючих та системоформуючих функцій копалин. Відповідно елементами ТО паливної ланки виступають утворення таких категорій:

спеціалізований промисловий район (відповідає басейновому типу); промислова агломерація (базується на скупченні низки родовищ); локальний комплекс або локальна виробнича система (освоює невелику кількість родовищ). Для регіонів зосередження нафтогазових родовищ типовим є формування промислово-виробничих спеціалізованих комплексів та систем виробництв у наступних категоріях: промислових кущах, спеціалізованих вузлах, рідше – агломераціях. Цим елементам притаманна висока територіальна і виробнича динамічність.

Важливою ознакою ТО паливної ланки комплексу є наявність двох типів організаційно-управлінських, технологічних та економічних зв'язків, що мають структурно-вертикальний та територіально-горизонтальний напрямки. Організація вертикальних зв'язків спрямована на забезпечення виробничо-технологічних та системно-структурних функцій і є жорсткою. Горизонтальні зв'язки є достатньо динамічними, активно беруть участь у забезпеченні мобільності при використанні різних видів палива, зміні структури паливного балансу, відтворені або забезпечені виробничо-технологічної стабільності елементів ПЕК. Взаємне доповнення вертикальних і горизонтальних зв'язків забезпечує функціонування і розвиток всієї системи елементів паливної ланки, постачання готової продукції як до прилеглих, так і найбільш віддалених від потужних промислових осередків територій. Горизонтальні зв'язки є об'єднуючими між двома ланками ПЕК – паливною та енергетичною.

Територіальна організація енергетичної ланки залежить від соціально-економічного попиту на продукцію. Розташування об'єктів енергетики тісно пов'язано із осередками споживаючих господарських ланок – промислових, селітебних, аграрних, транспортних. Енергетична ланка формується двома типами підприємств – генеруючими та передавальними (підприємствами енергомереж). Потужні генеруючі системи формують основний каркас електроенергетики. Ареалами їх зосередження є промислові райони та агломерації, розселенські агломерації, тобто елементи першого та другого рангу (Донбас, Придніпров'я, міста Київ, Харків, Львів, Одеса та ін). Усі вони об'єднані до єдиної енергетичної системи лініями електропередач, розподільчими підстанціями тощо. За потужністю напруги об'єднанчі електромережі є системоформуючими (високої напруги – понад 330 кВ) та призначені здійснювати транзит і об'єднання енергетичної системи в єдине ціле. Територіальна організація таких мереж має лінійні форми, підпорядкована забезпеченню мінімального негативного впливу на систему розселення та дотримання оптимальної відстані від поселень. У каркасі територіальної організації електроенергетики важливу роль відіграють мережі живлення, які насичують територію розгалуженими лініями і здійснюють зв'язок потужних системоформуючих мереж із центрами розподілення – підстанціями. Від них беруть початок розподільчі електромережі невисокої напруги. Крім вказаних електромереж, що складають із відповідними енергогенеруючими об'єктами централізовану

енергосистему країни, формується децентралізована система енергопостачання.

На сучасному етапі розвитку світової енергетики в умовах ринкової економіки [1; 2] територіальна організація галузі трансформується у напрямку ускладнення, оскільки поряд із централізованою системою організації все більшого розвитку набувають процеси децентралізації, які супроводжуються створенням локальних енергосистем, що базуються на генеруванні електроенергії на малих електростанціях (гідро- або вітрових – потужністю від 0,1 до 30 тис. кВт). Об'єкти малої енергетики як правило не є автономними і входять до складу єдиної енергетичної системи, позитивно впливаючи на стабільність її роботи. Їх призначення – забезпечення електроенергією великої кількості споживачів. Вони функціонують в інших просторових масштабах і умовах, з іншими потужностями та рівнем споживання електроенергії. На фоні централізованої електроенергетики малі форми генерування енергії і її передачі споживачам виконують важливі функції децентралізованої системи організації енергетики, заповнюючи прогалини основного каркасу на територіально-просторовому та функціональному рівні.

Література.

1. *Атаев З.А.* Географические основы локальной энергетики Центрального экономического района России: Монография / Ряз. гос. ун-т им. С.А.Есенина. – Рязань, 2008. – 284 с.
2. *Атаев З.А.* Территориальная организация локальной энергетики Центрального экономического района России: Монография / Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина. – Рязань, 2006. – 344 с.
3. *Богорад О.Д., Шевелєв О.М., Падалка В.М., Підмогильний В.М.* Регіональна економіка. [Словник-довідник] / О.Д. Богорад. – К.: НДІ соц-екон. проблем міста, 2004. – 346 с.
4. *Яснюк Т.Е., Ведмеденко Р.А.* Особенности территориальной организации топливно-энергетического комплекса Украинской ССР // География и природные ресурсы. – № 2. – Иркутск: «Наука», Сибирское отделение, 1991. – С.148-155.

В.П. Нагірна

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ АПК ЯК РЕЗУЛЬТАТ РОЗМІЩЕННЯ І ПРОЦЕС УДОСКОНАЛЕННЯ

Територіальна організація агропромислового комплексу (АПК) – одне з головних принципівих понять, в якому закладено суть раціонального розміщення сільськогосподарської діяльності відповідно до сприятливих природних умов та соціально-економічних чинників, а також зосередження обробної промисловості, що переробляє сільськогосподарську продукцію.